

UOT-811.11-112

Səhifə: 84-87

<https://doi.org/10.59849/2663-8967.2024.2.84>

Aybəniz Qadaşova
Azərbaycan Tibb Universiteti,
filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Agadashova@amu.edu.az

“BİLİNVİZM” VƏ “MULTİLİNGVALİZM” TERMINLƏRİNİN İŞLƏNMƏ DAİRƏSİ

XÜLASƏ

Məqalədə “bilinqvizm” və “multilingvalizm” terminləri, onların mənası, tətbiqi və müxtəlif kontekstlərdə fərqləri araşdırılır. Məqalədə müxtəlif sahələrdə bu anlayışların təhlilinə yönəlmişdir. Müxtəlif ölkələrdə və icmalarda ikidillilik və çoxdillilik nümunələrini nəzərdən keçirilir və onlarla bağlı üstünlükləri və çətinlikləri araşdırılır. Məqalədə bu hadisələrin cari tendensiyaları və gələcək tədqiqat perspektivləri müzakirə olunur.

Tədqiqatın nəticələrindən dilçilik sahəsindən əlavə, psixologiya, sosiolingvistik və təhsil sahələrində işləyən mütəxəssislər istifadə edə bilər.

Açar sözlər: bilinqvizm, multilingvalizm, təhsil, yeni ənənələr, dilçilik

Giriş: Qloballaşma və kütləvi miqrasiya dövründə “bilinqvizm” və “multilingvalizm” kimi anlayışlar getdikcə daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Bu terminlər çoxdilli biliyin müxtəlif aspektlərini təsvir etmək üçün dilçilik, sosiolingvistik, psixolingvistik və təhsildə geniş istifadə olunur. Bilinqvizm problemin ciddiliyi son onilliklərdə özünün pik həddə çatmışdır, çünki ikidilli uşaqların sayı kəskin artmışdır, bu da müxtəlif elm sahələri üzrə alimlər və praktiklər tərəfindən qeyd olunur. İkidilliliyin əsas səbəbi insanları yaşadıkları ölkəni, eyni zamanda dilini dəyişməyə məcbur edən siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni şəraitlə bağlı əhəlinin miqrasiyasıdır [1; 2].

Bilinqvizm (ikidillilik) insanın iki dildən sərbəst istifadə etmək qabiliyyətidir. İkidillilik bir şəxs iki dildə danışdıqda fərdi və ya bir cəmiyyətdə iki dil istifadə edildikdə sosial ola bilər. Bilinqvizm bir və ya bir neçə ünsiyyət sahəsində başqa etnik qrupun nümayəndələri ilə ünsiyyəti təmin edən hədudlarda ana dili ilə yanaşı, başqa dili də bilmək, habelə bir dil icmasında iki dildən istifadə təcrübəsidir [11]. Bu, əksər hallarda eyni dilin müxtəlif alt sistemlərinin (altkodlarının) istifadəsinə aid olan diqlossiyadan fərqli olaraq, müxtəlif dillərin istifadəsini nəzərdə tutur. O, həm fərdi, həm də kollektivə xas ola bilər. Çoxmillətli cəmiyyətdə və dil təmasları şəraitində yaranır. Bəzi hallarda bilinqvizm kollektiv tərəfindən dilin dəyişdirilməsi prosesinin (birdillilik mərhələsindən dilin tam dəyişməsinə qədər) mərhələsi kimi təsvir olunur. İkidilliliyin parametrlərindən, tədqiqatın məqsədlərindən və aspektlərindən asılı olaraq ikidilliliyin növləri fərqləndirilir.

Multilingvalizm (çoxdillilik) fərdin və ya cəmiyyətin üç və ya daha çox dildən istifadə etmək qabiliyyətidir. Çoxdillilik daha mürəkkəbdir, çünki çoxlu dil sistemini idarə etməyi nəzərdə tutur.

Dilçilikdə və sosiolingvistikada “ikidillilik” və “çoxdillilik” terminləri müxtəlif lingvistik vəziyyətləri və hadisələri təsvir etmək üçün istifadə olunur. Məsələn, çoxdilliliyin koqnitiv və neyrolingvistik aspektləri, ikidillilik və çoxdilliliyin dil və təfəkkürün inkişafına təsiri, həmçinin bu hadisələrin sosial və mədəni aspektləri araşdırılır. Bilinqvizmin fərdi və sosial növləri mövcuddur. Buna misal olaraq, Kanadanı göstərmək olar. Kanadada bir çox insan iki rəsmi dildə, ingilis və fransız dillərində danışır. Bu, insanın hər iki dildə sərbəst danışdığı fərdi ikidilliliyin nümunəsidir. İsveçrədə isə dörd rəsmi dil mövcuddur: alman, fransız, italyan və roman. Bölgədən asılı olaraq, əhali bu dillərdən iki və ya daha çoxunu gündəlik həyatda istifadə edir ki, bu da sosial ikidilliliyin nümunəsidir.

Fərdi çoxdilliliyə misal olaraq, Hindistanı misal göstərmək olar. Hindistanda bir çox insan hind, ingilis və regional dillər də daxil olmaqla bir çox dildə danışır. Bu, fərdi çoxdilliliyin nümunəsidir. Avropada çoxdillilik müxtəlif ölkələrdən olan insanlar arasında geniş yayılmışdır, xüsusən də insanların çox vaxt öz ana dili daxil olmaqla, Avropa Birliyinə daxil olan bir çox Avropa dilində danışır. Çoxdillilik təmasda olan dil sistemlərinin sabitliyinə zidd olaraq ümumi qəbul edilmiş normadan kənara çıxma kimi başa düşülürdü [4, 233]. Əhalinin miqrasiyaları, eləcə də mədəni, ticarət, hərbi və s. təmaslar sözdə "qeyri-təbii" dil təmaslarına, adi "dil nizamının" "pozulmasına" səbəb oldu, bu da təmasda olan dillərin struktur baxımdan sadələşdirilməsinə səbəb oldu [5, s. 2]. Ümumqəbul edilmiş fikrə görə, "multilingv birdən çox dildə ünsiyyət qura bilən hər hansı fərddir [10, 4]. V.Kukun fikrincə, multilingv iki və ya üç ilk dili birləşdirən şəxs hesab edilə bilməz; hər bir fərd özünün şəxsi multikompetent biliyinin daşıyıcısıdır ki, bunu birdilli standartlar baxımından ölçmək mümkün deyil [6]. Digərləri isə çoxdillilik anlayışını ikinci və/və ya üçüncü dil haqqında ilkin, elementar biliklərlə əlaqələndirir [8, 55; 7, 500]. Dil biliklərinin keyfiyyətə müxtəlif səviyyələrini səciyyələndirən bəzi dilçilər balanslı - balanssız çoxdilliliyə qarşı çıxırlar. Bununla belə, fərdin bütün dillərini balanslı, səlis bilməsini özündə cəmləşdirən çoxdillilik olduqca nadir bir hadisədir" [23, s. 50].

İkidilliliyin və çoxdilliliyin bir çox üstünlükləri mövcuddur. Bu üstünlüklərə aşağıdakıları daxil etmək olar:

1. Koqnitiv faydalar: Tədqiqatlar göstərir ki, ikidilli və çoxdilli insanlar çox tapşırıq və yaradıcı düşünmə kimi daha yaxşı koqnitiv bacarıqlara malikdirlər. A. A. Leontyev dilin mənimsənilməsinin koqnitiv aspektinin öyrənilməsinin vacibliyini göstərmişdir, belə ki, xarici dili öyrənərkən "biz eyni zamanda müvafiq insanlara xas olan dünya obrazını, dünyanın bu və ya digər baxışını milli mədəniyyət prizmasından mənimsəyirik, onun ən mühüm komponentlərindən biri (və vasitələri) mənimsəmək) dildir" [4, s. 225].

2. Mədəni üstünlüklər: Çoxlu dildə danışmaq müxtəlif mədəniyyətlərin daha yaxşı başa düşülməsinə və qiymətləndirilməsinə töhfə verir, bu da qloballaşan dünyada vacibdir.

3. İqtisadi faydalar: Bir neçə dil bilmək əmək bazarında rəqabət qabiliyyətini artırır və əlavə karyera imkanları açır.

Bununla bərabər, bu bir çox problemin yaranmasına da yol açır. Bunlara aşağıdakı daxil etmək olar:

1. Dil müdaxiləsi: Bir neçə dilin eyni vaxtda istifadəsi dil strukturlarının və qaydalarının qarışıqlığına səbəb ola bilər.

2. Şəxsiyyət Problemləri: İkidilli və çoxdilli insanlar öz mədəni və linqvistik kimliklərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkə bilərlər.

3. Təhsil Problemləri: Təhsil sistemləri ikidilli və çoxdilli tələbələrin ehtiyaclarını onlara müvafiq dəstək və resurslarla təmin etməlidir.

Məsələn, dil müdaxiləsində bir dilin elementləri başqa bir dilin istifadəsinə təsir etdikdə dil müdaxiləsi baş verdiyini görə bilərik. Bu, dilin bütün səviyyələrində özünü göstərə bilər: fonetik, morfoloji, sintaktik və leksik.

• Fonetik müdaxilə: Bir dilin vurğu və ya tələffüz xarakteristikası başqa bir dildə danışarkən görünür.

• Morfoloji müdaxilə: Bir dildən olan sözlərin digər dildə formalarından istifadə (məsələn, yanlış sonluqlardan istifadə).

• Sintaktik müdaxilə: Cümlə strukturunun bir dildən digər dilə köçürülməsi, qrammatik qaydaları poza bilər.

• Leksik müdaxilə: Bir dildəki sözlərin başqa dildən olan sözlərlə əvəz edilməsi (məsələn, ispan və ingilis dillərinin qarışığı olan "Spanglish"dən istifadə).

Dil müdaxiləsi başa düşülməyə və ünsiyyətə mane ola bilər, səhvlər və çətinlik yarada bilər və ana dilində danışanların nitqin düzgünlüyünü və adekvatlığını qavramasına təsir göstərə bilər.

2. Şəxsiyyət məsələlərinə gəlinə, ikidilli və çoxdilli insanlar mədəni və linqvistik kimliklərini müəyyən etməkdə çətinlik çəkə bilərlər. Bu, onların eyni vaxtda bir neçə dil və mədəni birliyə mənsub olması ilə bağlıdır. Məsələn, a) ikidilli insan hər iki mədəniyyətə tam aid olmadığını hiss

edə bilər; b) insanın hansı mədəniyyətə aid olduğunu bilmədiyi zaman “bölünmüş şəxsiyyət” hissini yaranması baş verir; c) bir dil və ya mədəniyyəti digərləri üzərində seçmək üçün sosial təzyiq altında qala bilər.

Şəxsiyyət problemləri psixoloji stressə, aşağı özünə hörmətə və təcrid hisslərinə səbəb ola bilər. Bu, həmçinin sosial qarşılıqlı əlaqələrə və cəmiyyətə inteqrasiyaya təsir göstərə bilər.

3. Təhsil problemlərində, ikidilli və çoxdilli tələbələr təhsil mühitində xüsusi dəstək və kurrikuluma uyğunlaşma tələb edən unikal problemlərlə üzləşə bilərlər. Məsələn: a) öyrənmənin ikinci və ya üçüncü dilində təlim materiallarının və resurslarının olmaması; b) qeyri-ana dildə materialı başa düşmək və mənimsəməkdə çətinliklər; c) birdilli həmyaşıdlarının səviyyəsinə çatmaq üçün əlavə təlimat və dəstəyə ehtiyac.

Təhsil sistemi iki və çoxdilli tələbələrin ehtiyaclarını nəzərə almırsa, bu, zəif nəticəyə, öyrənməyə marağın azalmasına və hətta məktəbi tərk etməyə səbəb ola bilər.

Son iki problem psixoloji problemlərdən doğan problemlərdir, yəni bu zaman sırd insan faktoru rol oynayır. Bu da sosial maneələr və qərəzlilik problemidir. İkidilli və çoxdilli insanlar birdilli cəmiyyətlərin sosial maneələri və qərəzləri ilə üzləşə bilərlər. Məsələn: a) ikidilli insanlar haqqında stereotiplər və qərəzlər (məsələn, onları daha az bacarıqlı kimi qəbul etmək); b) dilə görə sosial təcrid və ayrı-seçkilik; c) assimilyasiyaya təzyiq və dominant dillərdən birinin xeyrinə imtina edilməsi.

Sosial maneələr və qərəzlilik peşəkar inkişafa, sosial qarşılıqlı əlaqəyə və cəmiyyətə tam inteqrasiyaya mane ola bilər.

Sonuncu problem texniki çətinliklər və infrastruktur problemidir. İkidilliliyi və çoxdilliliyi dəstəkləmək üçün texnologiyalar və resursların inteqrasiyası müvafiq infrastruktur və texniki dəstək tələb edir. Məsələn: a) bəzi regionlarda internetə və müasir texnologiyalara çıxışın olmaması; b) bir çox dillərdə təhsil proqramlarının və resurslarının olmaması; c) texnologiyadan səmərəli istifadə etmək üçün müəllimlər və valideynlər üçün təlimlərə ehtiyac.

Lazımi texniki dəstək və infrastruktur olmadan, ikidilli və çoxdilli tələbələr üçün təhsil proqramlarının effektivliyi azalır, onların mənalı öyrənmə və inkişaf imkanlarını məhdudlaşdırır.

Bilingvizm və multilingvizm müasir dünyada mühüm rol oynayan mühüm və çoxşaxəli fenomendir. Onların öyrənilməsi dilçilik, sosiolingvistik, psixolingvistik və pedaqogika da daxil olmaqla fənlərarası yanaşmanı tələb edir. İkidilliliyin və çoxdilliliyin faydalarını və çətinliklərini dərk etmək müxtəlif kontekstlərdə dil bacarıqlarını dəstəkləmək və inkişaf etdirmək üçün effektiv strategiyalar hazırlamağa kömək edir.

Nəticə: İkidillilik və çoxdillilik bir çox üstünlüklərinə baxmayaraq, bir sıra çətinliklərlə əlaqəli olan mürəkkəb və çoxşaxəli hadisələr olduğundan, bu problemlərin dərk edilməsi və onların aradan qaldırılması üçün strategiyaların işlənilməsi hazırlanması ikidilli və çoxdilli insanlara təhsil, sosial və peşəkar şəraitdə dəstək olmaq üçün mühüm aspektdir. Mədəni və lingvistik müxtəlifliyin təhsil proqramlarına inteqrasiyası, infrastrukturun və texnologiyanın inkişafı, qərəz və ayrı-seçkiliklə mübarizə ikidilli və çoxdilli insanların həyat keyfiyyətini və inkişaf imkanlarını əhəmiyyətli dərəcədə yaxşılaşdırma bilər. Mövcud tendensiyalar miqrasiya, mədəniyyətlərarası nikahlar və qloballaşma nəticəsində iki və çoxdilli insanların sayının artdığını göstərir. Təhsil sahəsində ikidilli və çoxdilli təhsil proqramları getdikcə daha çox tətbiq olunur ki, bu proqramlar dil bacarıqlarını erkən yaşlardan inkişaf etdirməyə yönəlmişdir.

Ədəbiyyat siyahısı

1. Дашинимаева П. П. Нейропсихологические основания функциональной асимметрии билингвизма // Вестн. Томского гос. пед. унта. 2010. Вып. 7 (97). С. 129–132.
2. Качалов Н. А., Полесюк Р. С. Билингварное образование как средство межкультурной подготовки учителя иностранного языка // Вестн. Томского гос. пед. ун-та. 2006. Вып. 9 (60). Сер. «Гуманитарные науки (филология)». С. 90–94.
3. Леонтьев А.А. Психолингвистические единицы и порождение речевого высказывания. 3-е изд., стереотип. М.: КомКнига, 2005. 230 с

4. Остапенко Т. С. Мультилингвизм: проблемы определения и основные направления исследований в современной лингвистике. *Liberal Arts in Russia*. 2018. Vol. 7. No. 3. С.232-239.
5. Auer P., Wei L. *Handbook of Multilingualism and Multilingual Communication*. Berlin, 2007. Pp. 1–12.
6. Cook V. Evidence for multicompetence // *Language Learning*. Vol. 42. 1992. Pp. 557–591.
7. Diebold A. R. *Language in Culture and Society*. New York: Harper and Row, 1964. Pp. 495–511.
8. Edwards J. *Multilingualism*. London: Routledge, 1994.
9. Sridhar Kamil K. *Sociolinguistics and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. Pp. 50
10. Wei L. Research perspectives on bilingualism and multilingualism // *The Blackwell handbook of research methods on bilingualism and multilingualism*. Oxford, 2008. Pp. 3–17.
11. <https://sociolinguistics.academic.ru>

Гадашова Айбениз

Сферы использования терминов «билингвизм» и «многоязычие»

Резюме

В статье рассматриваются термины «двужычие» и «многоязычие», их значение, применение и различия в разных контекстах. Статья посвящена анализу этих понятий в разных областях. Рассматриваются примеры двуязычия и многоязычия в разных странах и сообществах, а также исследуются связанные с ними преимущества и проблемы. В статье рассматриваются современные тенденции и будущие перспективы исследования этих явлений.

Результаты исследования могут быть использованы специалистами, работающими в области психологии, социолингвистики и образования, помимо лингвистики.

Ключевые слова: билингвизм, многоязычие, образование, новые традиции, лингвистика.

Gadashova Aybeniz

Spheres of using of the terms "bilingualism" and "multilingualism"

Summary

The article examines the terms "bilingualism" and "multilingualism", their meaning, application and differences in different contexts. The article focuses on the analysis of these concepts in different areas. Examples of bilingualism and multilingualism in different countries and communities are reviewed and their associated advantages and challenges are explored. The article discusses current trends and future research perspectives of these phenomena.

The results of the research can be used by specialists working in the fields of psychology, sociolinguistics and education, in addition to linguistics.

Key words: bilingualism, multilingualism, education, new traditions, linguistics

Çapa tövsiyə edən: *Azərbaycan Tibb Universiteti*

Rəyçilər: *dosent Məhəbbət Əsədova*
fil.ü.f.d. Pərvin Bayramova